

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Idea jedności słowiańskiej w aspekcie kryzysu jugosłowiańskiego na przykładzie zmian w funkcjonowaniu Komitetu Słowiańskiego w Polsce

Author: Marcela Gruszczyk

Citation style: Gruszczyk Marcela. (2017). Idea jedności słowiańskiej w aspekcie kryzysu jugosłowiańskiego na przykładzie zmian w funkcjonowaniu Komitetu Słowiańskiego w Polsce. W: M. Gruszczyk, L. Krzyżanowski, M. Skrzypek (red.), "Europa XX-XXI wieku : społeczno-polityczne konsekwencje kryzysów" (S. 137-150). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Marcela Gruszczyk
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Idea jedności słowiańskiej w aspekcie kryzysu jugosłowiańskiego na przykładzie zmian w funkcjonowaniu Komitetu Słowiańskiego w Polsce

Kryzys radziecko-jugosłowiański w bezpośredni sposób zanegował ideę jedności słowiańskiej, do tej pory instrumentalnie promowaną przez ZSRR¹. Potwierdzeniem tego mogą być słowa ambasadora polskiego w Paryżu – Jerzego Putramenta, który stwierdził, że: „Koniec czerwca w Paryżu – to przede wszystkim bomba jugosłowiańska [...]”². Już 28 czerwca 1948 roku na forum działającego w Bukareszcie Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych i Robotniczych (Kominformu) ogłoszono rezolucję potępiającą Komunistyczną Partię Jugosławii (KPJ), oskarżając ją o prowadzenie antyradzieckiej polityki, osłabianie ducha walki klasowej oraz odstępstwa ideologiczne, czego konsekwencją było wykluczenie ze swoich szeregów partii jugosłowiańskiej. Dokument zatytułowany „O sytuacji w Komunistycznej Partii Jugosławii” drukiem ukazał się dzień później³. Warto podkreślić, że

¹ W XIX wieku idea jedności słowiańskiej funkcjonowała pod postacią słowianofilstwa i panslawizmu, który stał się po wojnie krymskiej (1853–1856) i kryzysie bałkańskim (1875–1878) ideologią państwową rosyjskiego caratu, popieraną przez cerkiew prawosławną Rosji. Szerzej zob.: P. EBERHARDT: *Rosyjski panslawizm jako idea geopolityczna*. „Przegląd Geopolityczny” 2010, t. 10, s. 43–64; H. KOHN: *Pan-Slavism: Its History and Ideology*. New York 1963, s. 10–13; A. WALICKI: *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktury i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*. Warszawa 1964, s. 399.

² J. PUTRAMENT: *Pół wieku. Zagranica*. Warszawa 1965, s. 325.

³ Warto dodać, że pierwsze rozbieżności i zadrażnienia ujawniały się już przed rokiem 1948. Dotyczyły bezpośrednich stosunków obu partii komunistycznych i państw, a także kwestii wynikających z międzynarodowego kon-

jugosłowiańscy komuniści odrzucali stawiane im zarzuty, stwierdzając, że „jak bardzo by się nie kochało kraju socjalizmu – ZSRR – nie można w żadnym wypadku mniej kochać własnej ojczyzny, która również buduje socjalizm”⁴.

Dynamika wydarzeń we wzajemnych stosunkach znacznie przyspieszyła od początku roku 1948, głównie na tle aktywności Jugosławii w regionie bałkańskim. Długą listę radzieckich pretensji działacze jugosłowiańscy (Edvard Kardelj, Milovan Djilas, Vladimir Bakarić i Vladimir Popović) usłyszeli na spotkaniu z Józefem Stalinem i Wiaczesławem Mołotowem 10 lutego. W posiedzeniu – poza przedstawicielami ZSRR i Jugosławii – uczestniczyła również delegacja z Bułgarii. W ogniu krytyki znalazło się „samowolne” kształtowanie stosunków bułgarsko-jugosłowiańskich, z przywołaniem m.in. podpisanego przez oba państwa 27 listopada 1947 roku w Ewksinogradzie układu o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy, którego treść wykraczała znacząco poza postanowienia analogicznych porozumień sojuszniczych, zawieranych dotychczas przez Kraje Demokracji Ludowej⁵. Poważne zastrzeżenia wzbudziły także plany rozlokowania jugosłowiańskich sił zbrojnych w Albanii, co władze radzieckie uznały za działanie prowokacyjne względem Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych, które mogły rozpocząć interwencję zbrojną pod hasłem obrony niepodległości albańskiej. Jednocześnie przypominano, że o owym projekcie Kreml dowiedział się przypadkowo od samych Albańczyków. Wymiana rozbieżnych opinii na temat rzekomego zagrożenia integralności terytorialnej Albanii ze strony Grecji stworzyła dla Józefa Stalina dogodną okazję do poruszenia kwestii zaangażowania się państw bałkańskich w grecką wojnę domową. Spotkanie zakończyło podpisanie protokołu zobowiązującego kierownictwo Bułgarii i Jugosławii do wzajemnych „konsultacji” z rządem radzieckim w sprawach dotyczących polityki zagranicznej⁶.

tekstu ich polityki. Jednym ze spornych zagadnień był model rozwoju gospodarczego Jugosławii. Innym punktem zapalnym okazał się spór o znaczenie udziału armii radzieckiej w wyzwoleniu Jugosławii. Szerzej zob.: M.J. ZACHARIAS: *Konflikt radziecko-jugosłowiański i przemiany ustrojowe w Jugosławii w latach 1948–1954*. „Dzieje Najnowsze” 1990, nr 4, s. 25–33.

⁴ M. TANTY: *Bałkany w XX wieku. Dzieje polityczne*. Warszawa 2003, s. 306.

⁵ Chodziło m.in. o zapis dotyczący planowanej unii celnej, konsultacji w sprawach polityki zagranicznej oraz wzajemną pomoc militarną w wypadku agresji na któregokolwiek z sygnatariuszy układu ze strony jakiegokolwiek innego państwa, a nie tylko Niemiec i ich sojuszników. Z. RUTYNA: *Jugosławia na arenie międzynarodowej*. Warszawa 1981, s. 324–330; E. ZNAMIEROWSKA-RAKK: *Ku upadkowi idei federacji Słowian południowych (styczeń–grudzień 1948)*. „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, T. 40, s. 205–206.

⁶ Z. RUTYNA: *Jugosławia na...*, s. 350–352; M.J. ZACHARIAS: *Konflikt radziecko-jugosłowiański...*, s. 30–31; . E. ZNAMIEROWSKA-RAKK: *Ku upadkowi...*, s. 210–214.

Wymuszone porozumienie nie poprawiło sytuacji, wręcz ją zaogniło, a drogi Belgradu i Sofii ostatecznie się rozeszły. Dnia 1 marca Komitet Centralny KPJ uznał, że stosunki radziecko-jugosłowiańskie znalazły się w głębokim kryzysie. Z tego też powodu odrzucił sugestie Józefa Stalina w sprawie utworzenia federacji z Bułgarią, uznając, iż w nowych warunkach zagrażałoby to suwerenności państwa. Bułgarzy jeszcze przez kilka miesięcy starali się czynić wrażenie, iż zmierzają do realizacji federacji z Jugosławią, na którą mieli zgodę Moskwy, ale wkrótce, wobec pogłębiania konfliktu między KPJ a Wszechzwiązkową Komunistyczną Partią (bolszewików) – za którą opowiedziały się pozostałe partie komunistyczne – sprawa stała się bezprzedmiotowa. Stosunki na linii Moskwa–Belgrad stawały się coraz bardziej dynamiczne a wzrost napięcia skutkowało odesłaniem 18 marca radzieckich doradców cywilnych i wojskowych⁷.

Konsekwencją decyzji bukaresztańskich stało się nie tylko zerwanie dotychczasowej współpracy ZSRR i jego satelitów z Jugosławią, ale także wygaszanie słowiańskiej akcji propagandowej, która od 1941 roku była wykorzystywana przez radzieckie władze dla konkretnych celów polityczno-wojskowych. Z tej przyczyny ograniczeniu, a następnie likwidacji, uległy narodowe Komitety Słowiańskie (KS), które były narzędziem sowietyzacji społeczeństw i rozpowszechniania haseł internacjonalistycznych. Egzemplifikacją tego procesu jest KS w Polsce, który istniał w latach 1945–1953⁸.

Jego pierwowzorem stał się działający na terenie Związku Radzieckiego Komitet Wszechsłowiański (KW)⁹. Decyzja o utworzeniu polskiej agendy zapadła w lipcu 1945 roku, podczas wizyty w Polsce przewodniczącego KW Aleksandra Gundorova¹⁰. W założeniach miał on koordynować prace

⁷ Do ostatecznego zerwania stosunków Jugosławii z Krajami Demokracji Ludowej doszło we wrześniu 1949 roku, zaś na trzecim i ostatnim spotkaniu Kominformu w Bukareszcie w listopadzie 1949 roku przyjęto raport sekretarza generalnego Rumuńskiej Partii Komunistycznej Gheorghe Gheorghiu Deja o wymownym tytule „Komunistyczna Partia Jugosławii w rękach morderców i szpiegów”. Jugosławia została oficjalnie poddana izolacji, zaś jej przedstawiciele w krajach socjalistycznych podlegali nękanii i znieważaniu. E. ZNAMIEROWSKA-RAK: *Ku upadkowi...*, s. 227–229; M.J. ZACHARIAS: *Stosunki radziecko-jugosłowiańskie w latach 1948–1958. Aspekty polityczne oraz ideologiczne*. „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2005, T. 40, s. 245–248; B. JELAVICH: *Historia Bałkanów. Wiek XX*. Kraków 2005, s. 340.

⁸ Szerzej: M. GRUSZCZYK: *Działalność Komitetu Słowiańskiego w Polsce na tle ruchu nowosłowiańskiego po wojnie światowej*. W: *Letnia Silesia Historii Najnowszej 2011*. Red. P. GASITOLD-SENIA, Ł. KAMIŃSKI. Warszawa 2012, s. 99–108.

⁹ S. FERTACZ: *Komitet Wszechsłowiański w Moskwie 1941–1947*. Katowice 1991, s. 17–45.

¹⁰ Oficjalnym powodem jego pobytu w Polsce były obchody 535. rocznicy bitwy pod Grunwaldem. Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej AAN].

wszystkich stowarzyszeń i organizacji o profilu słowiańskim, a także rozbudzać w polskim społeczeństwie poczucie jedności, poprzez zainteresowanie obywateli życiem pozostałych narodów wspólnoty¹¹. Zebranie założycielskie odbyło się w Warszawie w dniach 22–23 sierpnia¹².

Od samego początku KS znalazł się pod ścisłą kontrolą Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Osobami odpowiedzialnymi za jego ideologiczną poprawność byli szefowie Departamentu Administracyjnego wspomnianego ministerstwa – Kazimierz Sidor i Paweł Dąbek (także członkowie stowarzyszenia). Partyjny nadzór nad jego działalnością roztoczył Wydział Zagraniczny Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej, a na poziomie lokalnym odpowiedzialność przejęły z kolei partyjne wydziały Komitetów Wojewódzkich¹³. Mimo to, twórcy stowarzyszenia mocno akcentowali rzekomą apolityczność i niezależność Komitetu od władz państwowych.

KS pełnił funkcje typowo wykonawcze, stanowiąc swoistą przykrywkę właściwych ośrodków dyspozycyjnych. W strukturze stowarzyszenia i w jego władzach znalazły się nie tylko osoby ściśle powiązane z aparatem politycznym, ale także przedstawiciele szeroko pojętej elity intelektualnej, co miało uwiarygodnić go w oczach społeczeństwa. Dla części z nich motywacją były szlachetne pobudki ideowe, pozostali czynili to ze względów czysto koniunkturalnych. W Prezydium znaleźli się: Henryk Batowski, Władysław Kowalski i Józef Kostrzewski (w charakterze wiceprzewodniczących) oraz Jan Czekanowski, Paweł Dąbek, Stanisław Feddecki, Krzysztof Gruszczyński,

Komitet Słowiański w Polsce [dalej KSwP]. sygn. 858, t. 1, *Notatka dot. Zebrania Grupy Inicjatywnej i powołania Komisji Organizacyjnej Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 28.07.1945, k. 6; Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie [dalej ANPANiPAU]. *Spuścizna Henryka Batowskiego*. sygn. K III–151, t. II/1, *Skrót protokołu z posiedzenia grupy inicjatorów powstania Komitetu Słowiańskiego*, 28.07.1945, b.p.

¹¹ T. MILDNER: *Utworzenie Komitetu Słowiańskiego w Polsce*. „Życie Słowiańskie” 1946, nr 1, s. 31–32.

¹² Komitet uzyskał osobowość prawną na mocy decyzji Prezydenta m.st. Warszawy z dnia 30 stycznia 1946 roku (L.Dz.R.S. 160/46), wydanej na podstawie art. 21 Prawa o Stowarzyszeniach z dnia 27 października 1932 roku. Został wpisany do Rejestru Stowarzyszeń i Związków pod numerem 46 jako „Komitet Słowiański w Polsce”. Terenem działalności stowarzyszenia miał być obszar Rzeczypospolitej Polskiej, a siedzibą miasto stołeczne Warszawa. AAN. KSwP. sygn. 858, t. 1, *Protokół z I-go Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 08.1945, k. 1–5; Archiwum Państwowe m.st. Warszawy [dalej APW]. *Zarząd Miejski m.st. Warszawy. Wydział Społeczno-Polityczny*. sygn. 179, *Decyzja Prezydenta m.st. Warszawy o zarejestrowaniu stowarzyszenia pod nazwą Komitet Słowiański w Polsce*, 30.01.1946, k. 78.

¹³ ANPANiPAU. *Spuścizna Henryka Batowskiego*. sygn. K III–151, t. II/1, *Pismo Henryka Batowskiego do Naczelnika Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie w sprawie Komitetu Wszechsłowiańskiego*, 28.09.1945, b.p.

Tadeusz Lehr-Spławiński, Jerzy Loth, Edward Ochab, Czesław Oraczewski, Kazimierz Sidor, Henryk Świątkowski oraz Stefan Wilanowski¹⁴.

Pierwszym prezesem był działacz społeczno-polityczny, twórca polskiej szkoły pediatricznej prof. Mieczysław Michałowicz. Od 1947 roku funkcję tę pełnił ówczesny wicemarszałek Sejmu Ustawodawczego, Wacław Barcikowski, a wiceprzewodniczącymi wybrani zostali: Henryk Świątkowski, Jan Grubecki, Jan Rabanowski, Eugeniusz Szyr oraz ponownie Henryk Batowski¹⁵. Upolitycznienie składu Prezydium KS i odsunięcie od władzy przedstawicieli świata nauki i kultury, wiązały się ze zmianą układu sił. Sfałszowane wybory z 1947 roku zakończyły dwuletni okres walki o władzę. Eliminacja opozycji i zdobycie przez komunistów całkowitej kontroli politycznej w kraju pozwoliły na pełną już ingerencję we wszystkie dziedziny życia państwowego.

Zgodnie ze statutem najwyższą władzą Komitetu był walny Zjazd wszystkich członków, który odbywał się co najmniej raz na dwa lata. W okresie między zjazdami tę funkcję przejmowało Prezydium, które – aby usprawnić działalność – wybierało Egzekutywę, mającą charakter organu prawodawczego i wykonawczego stowarzyszenia¹⁶. Do kompetencji Egzekutywy należało m.in. podejmowanie czynności w zakresie uchwał Prezydium i wykonywanie zleconych jej przez Prezydium zadań oraz zatwierdzanie budżetu i okresowych planów pracy¹⁷.

W listopadzie 1945 roku ukonstytuował się skład Egzekutywy w osobach Mieczysława Michałowicza, Henryka Batowskiego, Edwarda Ochaba, Henryka Świątkowskiego oraz Stanisława Wilanowskiego¹⁸. W ciągu następných miesięcy do grona tego dołączyli: Mieczysław Wągrowski oraz Henryk Wyrzykowski (któremu powierzono także funkcję skarbnika stowarzyszenia)¹⁹. Od maja 1946 roku w jej skład weszli również przedstawiciele czterech Towarzystw Przyjaźni Polsko-Słowiańskiej²⁰. Każdorazowo

¹⁴ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 1, *Protokół z I-go Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 08.1945, k. 5; AAN. KSwP. sygn. 858, t. 8, *Członkowie Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1947, k. 4.

¹⁵ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 2, *Protokół z II-go zwyczajnego Walnego Zjazdu Komitetu Słowiańskiego*, 1.06.1947, k. 33.

¹⁶ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 12, *Statut Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1945, k. 79–86.

¹⁷ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 12, *Regulamin wewnętrzny Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1948, k. 9.

¹⁸ ANPANiPAU. *Spuścizna Henryka Batowskiego*. sygn. K III–151, t. II/4, *Sprawozdanie z prac Komitetu Słowiańskiego w Warszawie 19–30 listopada 1945 r.*, 1945, b.p.

¹⁹ Decyzja w tej sprawie zapadła w marcu 1946 roku. ANPANiPAU. *Spuścizna Henryka Batowskiego*. sygn. K III–151, t. II/4, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego w Polsce za miesiąc marzec*, 1946, b. pag.

²⁰ Tzn.: Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Czechosłowackiej, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej i Towarzy-

w obradach Egzekutywy uczestniczyć miał kierownik Biura KS – stałego organu techniczno-wykonawczego.

Zgodnie ze statutem Komitet tworzyć mógł wewnętrzne jednostki organizacyjne, tj. oddziały wojewódzkie i delegatury, których działalność była pochodną polityki prowadzonej przez Prezydium KS²¹. Władze stowarzyszenia planowały zorganizowanie placówek w każdym województwie, ale nie udało się tego wprowadzić w życie. Ostatecznie powstało zaledwie siedem oddziałów (w Krakowie, Wrocławiu, Warszawie, Łodzi, Gdańsku, Katowicach i Poznaniu²²) i ani jednej delegatury²³. Teren działania każdego oddziału miał pokrywać się z obszarem województwa. Wyjątek stanowił Oddział Wojewódzki w Krakowie, który działać miał także na terenie województwa rzeszowskiego.

Warto podkreślić, że struktury terenowe od samego początku nie radziły sobie z organizacją pracy w terenie. Wyjątkiem były placówki w Krakowie i Warszawie. Był to wynik problemów formalnych, a mianowicie brak regulaminu określającego zasady pracy oraz skąpych zasobów kadrowych, materialnych i finansowych. Poważny problem stwarzał również słaby kontakt z Egzekutywą i ograniczony dostęp do najważniejszych dokumentów stowarzyszenia. Świadczy o tym list wysłany pod koniec 1946 roku przez sekretarza Oddziału Wojewódzkiego w Katowicach Jerzego Berka do centralnych władz stowarzyszenia, w którym zwraca się z prośbą o przesyłanie instrukcji co do zakresu działania w skali województwa oraz pełnego składu Prezydium²⁴. O tym, że sytuacja niewiele się zmieniła w następnych latach, świadczy, utrzymana w podobnym tonie, korespondencja władz łódzkiego i krakowskiego oddziału²⁵.

Początkowo Komitet napotykał w swej działalności na podstawową trudność: brak jasno określonego programu pracy. Statut zawierał jedynie

stwo Przyjaźni Polsko-Jugosłowiańskiej. AAN. KSwP. sygn. 858, t. 3, *Protokół z posiedzenia egzekutywy Komitetu Słowiańskiego*, 14.05.1946, k. 1–2.

²¹ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 12, *Statut Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 1946, k. 82–83.

²² Oddział Komitetu miał również powstać w Białymstoku, Częstochowie i Lublinie, jednak w materiałach archiwalnych brak jakichkolwiek informacji na ten temat.

²³ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 7, *Sprawozdanie z podróży służbowej do Torunia (16–18 sierpnia 1948 roku)*, 23.08.1948, k. 87–91.

²⁴ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 22, *Pismo Sekretarza Oddziału Wojewódzkiego w Katowicach Jerzego Berka do Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Warszawie*, 8.11.1946, b.p.

²⁵ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 23, *Pismo Zarządu Oddziału Wojewódzkiego w Łodzi do Prezydium Komitetu Słowiańskiego*, 21.06.1947, k. 157; AAN. KSwP. sygn. 858, t. 22, *Pismo Sekretarza Oddziału Wojewódzkiego w Krakowie do Prezydium Komitetu Słowiańskiego w Warszawie*, 21.11.1949, b.p.

same ogólniki. Wynikało to niewątpliwie z braku sprecyzowanego programu rządowego w sprawach słowiańskich, zainicjowanego przez radzieckich komunistów. Trudno więc się dziwić, że pierwotne założenia dotyczące kierunków aktywności stowarzyszenia były słabo sprecyzowane. KS miał rozpowszechniać szeroko rozumiany dorobek cywilizacyjny Słowiańszczyzny w Polsce. W tym kontekście szczególnie znaczenia nabrała popularyzacja rozwoju polsko-radzieckiej współpracy kulturalnej i umacniania pozytywnego wizerunku Związku Radzieckiego. Zamierzenie było proste – należało dotrzeć do jak najszerzych kręgów społeczeństwa. Komitet koncentrował się wówczas w pierwszym rzędzie na: organizacji obchodów rocznic i świąt słowiańskich oraz przygotowaniu wizyt zagranicznych działaczy słowiańskich, aktywności szkoleniowej oraz działalności wydawniczej. Wszystkie te działania rzadko kiedy były wolne od propagandowego podtekstu czy wręcz od otwarcie podkreślanej politycznej roli. Pierwszą imprezą zorganizowaną przez KS była akademicka z okazji rocznicy II-ej sesji Antyfaszystowskiej Rady Wyzwolenia Narodowego Jugosławii, która odbyła się 28 listopada 1945 roku w Warszawie²⁶. Kolejnym sprawdzianem umiejętności organizacyjnych działaczy było przygotowanie planu wizyty delegacji KW, która odwiedziła Polskę w maju 1946 roku. Radzieccy działacze, poza Warszawą, odwiedzili wówczas także Kraków, Katowice, Wrocław i Szczecin²⁷.

Komitet zachęcał również do udziału w licznych uroczystościach rocznicowych i związanych z nimi obchodach, których często sam był organizatorem bądź współorganizatorem. Świąt, mniej lub bardziej ważnych, można wymienić cały wachlarz, jednak w odniesieniu do działalności KS warto wskazać na dwie grupy. Po pierwsze, popularyzowano rocznice wywodzące się z historii np. jubileusz bitwy pod Grunwaldem czy ogłoszenie niepodległości Czechosłowacji. Po drugie, czerpano z tradycji najnowszej, starając się utrwalić w pamięci społecznej współpracę Słowian w czasie II wojny światowej m.in. Dzień Zwycięstwa (obchodzony 9 maja) czy ustanowienie Ludowej Republiki Bułgarii (9 września)²⁸. Forsowana w ten sposób wizja świata miała legitymizować ścisły sojusz ze Związkiem Radzieckim i Krajami Demokracji Ludowej.

Rocznice uznawano także za doskonałą okazję do popularyzowania wiedzy o krajach słowiańskich. Wszystkie obchody uzyskały typową dla socrea-

²⁶ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych [dalej Archiwum MSZ]. *Gabinet Ministra*. sygn. 15, t. 197, w. 20, *Sprawozdanie z prac Komitetu Słowiańskiego w listopadzie 1945 roku*, 30.11.1945, k. 3.

²⁷ E. BASIŃSKI: *Polska–ZSRR: Kronika faktów i wydarzeń 1944–1971*. Warszawa 1973, s. 62; [Dział: *Komitet Słowiański w Polsce*] „*Życie Słowiańskie*” 1946, nr 4–5, s. 157.

²⁸ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 20, *Kalendarz oficjalnych świąt państwowych i narodowych Słowian i krajów demokracji ludowej*, 1950, b.p.

lizmu oprawę, a w ich trakcie organizowano liczne akademie, publiczne odczyty, wystąpienia artystyczne, a także zabawy oraz festyny. Warto również zwrócić uwagę, że frekwencja była sztucznie stymulowana przez władzę, nie może więc świadczyć o zdolnościach organizacyjnych członków Komitetu.

Na szczególną uwagę zasługuje jubileusz 30. rocznicy Rewolucji Październikowej, któremu władze radzieckie nadały charakter priorytetowy we wszystkich krajach sławońskich²⁹. Z tej okazji KS zorganizował uroczystą konferencję, z udziałem przedstawicieli korpusu dyplomatycznego państw słowiańskich, funkcjonariuszy aparatu państwowego i partyjnego, reprezentantów wojska oraz organizacji społeczno-kulturalnych³⁰. Ponadto Komitet przygotowywał dla Towarzystwa Przyjaźni Polsko Radzieckiej (TPPR) materiały odczytowe oraz brał udział w organizacji jednej z imprez towarzyszących obchodom, tj. Radiowego Festiwalu Muzyki Słowiańskiej, który odbył się w dniach 8–16 listopada 1947 roku w Warszawie³¹.

KS nie był instytucją oświatową *sensu stricto*, ale poprzez swoją działalność uczestniczył w procesie ideologizacji szkolnictwa. Przy współpracy z innymi podmiotami, w tym m.in. z Kolegium Słowiańskim Związku Nauczycielstwa Polskiego, podjął próbę przybliżenia społeczności nauczycielskiej dorobku narodów słowiańskich poprzez organizację kursów słowianoznawczych dla nauczycieli szkół wszystkich typów i stopni. Nadzór nad szkoleniami sprawowało Ministerstwo Oświaty. Działania te były odpowiedzią na wysuwane przez komunistów dwa ściśle ze sobą powiązane postulaty, tj. wprowadzenie do programów nauczania tematyki antyniemieckiej i słowiańskiej oraz dokształcanie ideologiczne nauczycieli. Szczególnie aktywny na tym polu był oddział w Krakowie, który włączył się w akcję kształcenia nauczycieli poprzez współorganizację szkoleń śródrocznych i wakacyjnych. Ich tematyka dotyczyła historii Słowiańszczyzny oraz ogólnego, syntetycznego oglądu historii literatur słowiańskich. Członkowie krakowskiej agendy Komitetu nie tylko opracowywali program kursów, ale także sprawowali nadzór nad jego przebiegiem³². Samą organizacją zajęć zajmowało się Ognisko Metodyczne Słowianoznawcze przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego oraz, reaktywowane na początku 1945

²⁹ Archiwum MSZ. Departament Polityczny. sygn. 6, t. 34, w. 540, *Uchwała Prezydium Komitetu Wszechsłowiańskiego z dn. 26–28 kwietnia 1947 roku*, 4.05.1947, k. 6.

³⁰ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 74, *Program uroczystej konferencji zorganizowanej przez Komitet Słowiański z okazji uczczenia 30. rocznicy Rewolucji Październikowej*, 7.12.1947, k. 11–12.

³¹ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 19, *Protokół z posiedzenia Komisji Programowej Komitetu Organizacyjnego Festiwalu Muzyki Słowiańskiej, 1947*, b.p.; AAN. KSwP. sygn. 858, t. 75, *Wykaz imprez w związku z uroczystymi obchodami 30. rocznicy Rewolucji Październikowej, 1947*, k. 14.

³² AAN. KSwP. sygn. 858, t. 17, *Plan pracy Wydziału Oświatowego na rok 1947*, 03.1947, b.p.

roku, Studium Słowiańskie Uniwersytetu Jagiellońskiego, którego pracami kierował członek stowarzyszenia Mieczysław Małecki.

Ważną formą działalności oświatowej KS w latach 1945–1948 była nauka języków słowiańskich – głównie rosyjskiego, który jako przedmiot obowiązkowy został wprowadzony do szkół w 1945 roku, a także czeskiego i serbsko-chorwackiego³³. Z inicjatywy Komitetu odbywały się również radiowe kursy języka rosyjskiego, mimo starań, nie udało się rozszerzyć oferty kursów o pozostałe języki słowiańskie³⁴.

Stowarzyszenie prowadziło również działalność wydawniczą, która obejmowała publikacje form periodycznych, jak i różnorodnych wydawnictw okazjonalnych. Głównym organem prasowym KS stało się czasopismo o charakterze popularnonaukowym pt. „Życie Słowiańskie” – funkcjonujące jako pierwszy, i do końca 1948 roku jedyny, powojenny periodyk slawistyczny. Fakt ten nie wpłynął na jego poczytność; nakład pisma wahał się między 5 tys. a 1,8 tys.³⁵.

Tytuł ukazywał się w latach 1946–1953, początkowo jako miesięcznik, a następnie jako kwartalnik. Pierwszym redaktorem był Henryk Batowski. Funkcję tę pełnił nieprzerwanie od stycznia 1946 roku do maja roku 1951. Z założenia był to magazyn przeznaczony dla polskich elit intelektualnych, informujący je o dokonaniach tzw. ruchu nowosłowiańskiego oraz rozpowszechniający informacje o konieczności ścisłej współpracy ze Związkiem Radzieckim, jak i pozostałymi państwami słowiańskimi³⁶. Analiza treści zamieszczanych na łamach „Życia Słowiańskiego” w latach 1946–1953 pozwala najlepiej ocenić wpływ zmiany stosunków radziecko-jugosłowiańskich na zahamowanie działalności KS w Polsce i spadek zainteresowania komunistów ideologią słowiańską.

³³ Już 1 września 1944 roku Resort Oświaty PKWN wydał okólnik o wprowadzeniu nauki języka rosyjskiego jako przedmiotu nadobowiązkowego do szkół średnich ogólnokształcących na terenach wówczas wyzwolonych. Język rosyjski jako przedmiot obowiązkowy został wprowadzony do szkół na mocy zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 12 czerwca 1945 roku, które dotyczyło wprowadzenia do klasy I i II gimnazjum języka rosyjskiego jako jednego z czterech języków obcych, obok angielskiego, niemieckiego i francuskiego. Szerzej zob. H. ZAJĄC: *Ewolucja teorii nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej w latach 1950–2000*. Kraków 2008, s. 8–12.

³⁴ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 17, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Słowiańskiego i towarzystw przyjaźni za rok 1947, 1948*, b.p.; AAN. KSwP. sygn. 858, t. 96, *Wykaz audycji dotyczących państw słowiańskich nadanych na antenie Polskiego Radia w 1948 roku*, 20.12.1948, k. 44–50.

³⁵ Największy nakład w swojej historii pismo osiągnęło w pierwszej połowie 1951 roku (6,5 tys. egz.). AAN. KSwP. sygn. 858, t. 107, *Sprawozdanie z działalności redakcji „Życia Słowiańskiego” za rok 1951*, 13.03.1952, b.p.

³⁶ *Od Redakcji, „Życie Słowiańskie” 1946, nr 1, s. 4.*

W latach 1946–1947 periodyk składał się z dwóch odrębnych części. Pierwsza zawierała artykuły popularyzacyjne, dotyczące spraw ogólnosłowiańskich, jak i problematyki krajów wspólnoty. Z kolei treści zamieszczone w drugiej części miały charakter krótkich materiałów informacyjnych, grupowanych w stałe działy tematyczne, takie jak kronika polityczna, kulturalna i gospodarcza czy przegląd wydawnictw książkowych i czasopism. Autorami tekstów byli głównie, poza redaktorem naczelnym i jego współpracownikami, członkowie władz KS oraz osoby blisko z nimi współpracujące (m.in. Walery Goetel, Jan Magiera czy Józef Widajewicz). Okazjonalnie zamieszczano także artykuły działaczy słowiańskich z pozostałych Krajów Demokracji Ludowej, pozyskiwane za pośrednictwem polskiej sekcji KW w Moskwie.

Treść poszczególnych numerów nie wzbudziła aprobaty władz radzieckich. W kwietniu 1947 roku skrytykowano redakcję za brak zdecydowanego oblicza ideowo-politycznego, a także zbyt obszerny dobór tematów³⁷. Negatywna opinia członków moskiewskiego ośrodka na temat polskiego czasopisma w ciągu siedmiu miesięcy została powtórzona jeszcze dwukrotnie. Pierwszy raz podczas zjazdu działaczy słowiańskich z krajów środkowoeuropejskich w Warszawie (czerwiec 1947), drugi – w grudniowym numerze czasopisma „Slavjane”, gdzie stwierdzono, że: „[...] w czasopiśmie czytelnik może znaleźć najrozmaitsze wiadomości o narodach słowiańskich i ruchu słowiańskim. Ale niestety nie znajdzie on najważniejszego – ostrych politycznych wystąpień, dotyczących istotnych, najbardziej życiowych zagadnień dla narodów słowiańskich”³⁸.

Władze Komitetu zareagowały na krytykę niemal natychmiast. Debatając na początku 1948 roku – przy okazji zatwierdzania sprawozdania za poprzedni rok działalności – ustalono, że w każdym numerze miesięcznika drukowane będą artykuły poruszające aktualne tematy polityczne krajów słowiańskich, w tym traktujące o sytuacji w Jugosławii. Poziom ideologiczny pisma miał kontrolować dyrektor Departamentu Prasy Ministerstwa Spraw Zagranicznych – Wiktor Grosz. Autorami tekstów miały być przede wszystkim osoby zajmujące wysokie stanowiska w aparacie władzy, a nie – jak do tej pory – członkowie stowarzyszenia³⁹.

W dniu 17 stycznia 1948 roku powołano pięcioosobowe Kolegium Redakcyjne, któremu oficjalnie powierzono troskę o utrzymanie wysokiego

³⁷ Archiwum MSZ. *Departament Polityczny*. sygn. 6, w. 34, t. 540, *Uchwała Prezydium Komitetu Ogólnosłowiańskiego z dn. 26–28 kwietnia 1947*, 4.05.1947, k. 3.

³⁸ „Slavjane” 1947, nr 12, s. 51–52.

³⁹ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 106, *Protokół z I posiedzenia Kolegium Redakcyjnego „Życia Słowiańskiego” w Warszawie*, 01.1948, b.p.; AAN. KSwP. sygn. 858, t. 106, *Protokół z posiedzenia Kolegium Redakcyjnego „Życia Słowiańskiego” w Krakowie*, 15.01.1948, b.p.

poziomu naukowego publikacji, tym niemniej jego właściwa rola wiązała się przede wszystkim z zagwarantowaniem odpowiedniego oblicza ideowego⁴⁰. Poza osobą Henryka Batowskiego, którego pozycja została mocno zmarginalizowana, w skład Kolegium weszli: Henryk Świątkowski (przewodniczący) oraz Stanisław Trojanowski (redaktor polityczny)⁴¹.

Warto podkreślić, że podejrzliwość służby bezpieczeństwa wobec Henryka Batowskiego, zajmującego się naukowo problematyką południowosłowiańską, pogłębiła się z chwilą zaostrenia wspomnianego sporu radziecko-jugosłowiańskiego. Najwcześniejsze zachowane dokumenty świadczące o zainteresowaniu operacyjnym organów bezpieczeństwa jego osobą są datowane na 11 marca 1948 roku⁴². Stwierdzono wówczas, że jest to człowiek pozytywnie nastawiony do ZSRR i ustroju panującego w Polsce. Zupełnie inaczej oceniano jego postawę rok później, na co wpływ miały mieć jego domniemane kontakty z KPJ⁴³.

Począwszy od 1949 roku pismo zaangażowało się w politykę zagraniczną, w tym w konflikt polityczny z Jugosławią. Tytuły opublikowanych wówczas artykułów nie pozostawiają wątpliwości co do politycznej oceny działań jugosłowiańskich komunistów⁴⁴. Bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej Josip Broz Tito był ukazywany jako charyzmatyczny lider partii komunistycznej, waleczny dowódca oddziałów partyzanckich, zwycięski przywódca rewolucji. Po 1948 roku przedstawiano go jako zdrającą ideę socjalizmu, wroga federacji oraz współpracownika państw zachodnich.

⁴⁰ ANPANiPAU. *Materiały biograficzne Henryka Batowskiego*. sygn. K III-151, t. II/12, *Sprawozdanie ogólne za rok 1948*, 6 II 1949 r., b. pag.; AAN. KSwP. sygn. 158, t. 3, *Protokół z posiedzenia Egzekutywy Komitetu Słowiańskiego w Polsce*, 12.12.1949, k. 175-181.

⁴¹ W latach 1948-1950 w składzie redakcyjnym pisma znaleźli się również Kazimierz Piwarski i Józef Sieradzki. ANPANiPAU. *Materiały biograficzne Henryka Batowskiego*. sygn. K III-151, t. II/12, *Sprawozdanie ogólne za rok 1948*, 6.02.1949, b.p.

⁴² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie [dalej AIPN KR], *Henryk Batowski T.1*. sygn. 010/1083, *Pismo Naczelnika Wydziału V WUPB w Krakowie* [Mariana Kozłowskiego – przyp. aut.] do Departamentu V Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie, 24.03.1948, k. 48; AIPN KR. *Henryk Batowski T.1*. sygn. 010/1083, t. 1, *Pismo Naczelnika Wydziału V WUPB w Krakowie do Departamentu V Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie*, 3.12.1949, k. 51-53.

⁴³ AIPN KR. *Henryk Batowski T.1*. sygn. 010/1083, t. 1, *Streszczenie sprawy dot. ob. Henryka Batowskiego*, 25.05.1955, k. 30-33.

⁴⁴ Chodzi m.in. o takie artykuły jak: H. ŚWIĄTKOWSKI: *Zdrada nacjonalistów jugosłowiańskich*. „*Życie Słowiańskie*” 1949, nr 4, s. 184-188; R. ŠARANOVIC: *Zbrodnie belgradzkich faszystów przed narodowym trybunałem historii*. „*Życie Słowiańskie*” 1949, nr 9, s. 524-527; S. TROJANOWSKI: *Klika Tity zdradziła demokrację i socjalizm*. „*Życie Słowiańskie*” 1949, nr 7/8, s. 346-368.

Drukowano teksty nie tylko polskich działaczy, lecz odwoływano się również do publikacji zagranicznych. Już od początku lat 50. XX wieku w dziale „Przegląd czasopism” systematycznie zamieszczano streszczenia pozycji redagowanych przez jugosłowiańskich emigrantów – przeciwników zmian⁴⁵. Miesięcznik drukował różne satyry i karykatury ośmieszające Jugosławię i jej przywódcę. Oto jedna z nich:

Poniedziałek:

Sprzykrzył mi się mundur marszałkowski całkiem,
Muszę zmienić skórę, nie chcę być marszałkiem.

Nazajutrz:

Wiem, zostanę królem, stawiam sprawę twardo,
Przy tronie mym stanie agent z halabardą.

Tydzień później:

Piszę z Waszyngtonu: „Z królem pomysł błędny”,
Bo ja dla nich jestem waletem żołędnym.

Następnego dnia:

Każdy by perswazji tej na pewno uległ,
Zostanę sułtanem, nie będę już królem.

Trzy dni później:

Nie chcę być sułtanem, chodzą wieści głuche,
Że ja politycznym zostanę eunuchem.

Dzień potem:

Z Rankowiczem [Aleksandar Ranković – M.G.] dzisiaj już rozmowy
wszczęte,
Radzi, abym jednak został prezydentem.

Ostatnio:

Policją załatwił się rząd z parlamentem,
Więc obrałem siebie pierwszym prezydentem.

Posłowie „Życia Słowiańskiego”:

W prezydenckim fraku nie zmienisz zwyczajów,
Strojąc frak pokorą, sposobem lokajów.
Chociaż zmienisz tytuł z pompą i hałasem,
I tak pozostaniesz Wall Streetu fagasem.⁴⁶

„Życie Słowiańskie” wychodziło do roku 1953, jednak już na początku lat 50. wyraźnie spadło tempo prac redakcyjnych. Kolejne numery ukazywały się nawet z dwumiesięcznym opóźnieniem⁴⁷. Problemy rodziły ponad-

⁴⁵ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 107, *Sprawozdanie z działalności redakcji „Życia Słowiańskiego” w okresie 1 I–31 XII 1950*, 13.03.1951, k. 15–18.

⁴⁶ [B.a.] *Pamiętnik Tito*. „Życie Słowiańskie” 1953, nr 2, s. 58.

⁴⁷ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 5, *Protokół z narady produkcyjnej miesięcznika „Życie Słowiańskie”*, 4.11.1952, k. 33–34.

to braki osobowe, jak i bardzo wąskie grono czytelników⁴⁸. W 1952 roku sprzedano zaledwie 18% nakładu⁴⁹. Pozostałe egzemplarze rozsyłano jako darmowy materiał propagandowy za granicę (odbiorcami były KDL, USA i Kanada)⁵⁰.

Do poważnych zmian doszło we władzach stowarzyszenia, których celem było wyeliminowanie z szeregów KS elementów „reakcyjnych i wrogich”. W 1950 roku usunięto zeń Kazimierza Piwarskiego, który został również wykluczony z partii komunistycznej oraz zmuszony do zaprzestania pracy dydaktycznej w Krakowie⁵¹. W tym samym czasie wyrzucono Henryka Raabe, który walczył o autonomiczne prawa uczelni. Nie bez znaczenia była również jego postawa przed wyborami do Sejmu w 1947 roku, kiedy to sprzeciwiał się brutalnej akcji propagandowej⁵². W 1951 roku z Komitetu odszedł Henryk Batowski – oficjalnie z powodu nieporozumień w Kolegium Redakcyjnym – w rzeczywistości zaś na fali zaostrenia procesu stalinizacji⁵³.

Spadek zainteresowania komunistów ideologią słowiańską, wpłynął na zahamowanie działalności KS, czego wymownym przykładem jest realizacja niewielkiej liczby zaplanowanych na rok 1950 działań. Komitet nie tylko nie organizował bezpośrednio polsko-radzieckiej współpracy kulturalnej jak przed rokiem 1948, gdy instytucje państwowe były jeszcze zbyt słabe, lecz także nie wspierał jej nasilenia poprzez uczestnictwo w opracowaniu planów wymiany z ZSRR⁵⁴. Znaczną część jego kompetencji przejął Komitet Współpracy Kulturalnej z Zagranicą, który powstał przy Prezydium Rady Ministrów na mocy ustawy z 16 lipca 1950 roku.

Podsumowując wyniki pracy Wydziału Propagandy KS za rok 1950, stwierdzić należy, że przygotował on zaledwie 29 wystaw gablotowych oraz

⁴⁸ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 14, *Protokół z narady produkcyjnej miesięcznika „Życie Słowiańskie”*, 17.07.1952, k. 19–20.

⁴⁹ W krajowej prenumeracie rozchodziło się jedynie 400 z 2 250 egzemplarzy „Życia Słowiańskiego”. AAN. KSwP. sygn. 858, t. 18, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1952*, 15.02.1953, b.p.

⁵⁰ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 14, *Rozdzielnik „Życia Słowiańskiego” w celach propagandowych za rok 1952, 1953*, k. 56–61.

⁵¹ Szerzej zob.: C. NOWARSKI: *Akademickie kształcenie nauczycieli historii w Polsce (1945–1980)*. Kraków 1999, s. 174–189; W. CHMIELEWSKI: *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944–1956)*. Warszawa 2006, s. 82–99.

⁵² AAN. KSwP. sygn. 858, t. 5, *Notatka na konferencję w Wydziale Zagranicznym KC PZPR*, 08.1950, k. 5; Z. WÓJCIK: *Biografia Henryka Raabe*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1985, T. 30, s. 176–178.

⁵³ AAN. KSwP. sygn. 158, t. 5, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1950*, 18.05.1951, k. 62; AAN. KSwP. sygn. 158, t. 18, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1951*, 29.03.1952, b.p.

⁵⁴ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 5, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1950*, 18.05.1951, k. 58–65.

5 akademii. Warto dodać, że zainteresowanie nimi było niewielkie i w zasadzie nie wykraczało poza krąg osób bezpośrednio w nie zaangażowanych. Ponadto, KS pracował jeszcze nad wystawą pt. *Co zawdzięczamy Związkowi Radzieckiemu?*, która jednak z powodu zbyt wysokich kosztów finansowych nie została zrealizowana⁵⁵. Ostatnim w pełni udanym przedsięwzięciem była wystawa *Życie i twórczość Iwana Wazowa*. Prezentowana na przełomie 1950 i 1951 roku w siedzibie Komitetu była nie tylko obrazem życia i twórczości bułgarskiego poety, lecz również epoki, w której powstawały jego utwory⁵⁶. Poza tym, na początku 1951 roku zarzucono prowadzenia kursów języków słowiańskich, co stanowiło ważne pole dotychczasowej działalności Komitetu. Zlikwidowano również oddziały terenowe KS.

W 1952 roku aktywność Komitetu ograniczała się głównie do akcji wydawniczej oraz wystawiania gablot przed budynkiem KS. W ostatnim roku jego istnienia, działalność KS „[...] ograniczono do wydawania w zmniejszonych rozmiarach miesięcznika «Życie Słowiańskie», do bardzo mizernej propagandy wizualnej, a w zakresie wymiany kulturalnej – do korespondencji i wysyłania depesz z okazji świąt narodowych w państwach słowiańskich obozu socjalistycznego”⁵⁷. Ostatecznie, w sierpniu 1953 roku Komitet Słowiański w Polsce zaprzestał swojej działalności statutowej, a jego obowiązki przejął Zarząd Główny TPPR. Z rejestru stowarzyszeń i związków został skreślony, decyzją Urzędu Spraw Wewnętrznych Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy, w dniu 18 czerwca 1960 roku⁵⁸.

⁵⁵ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 5, *Sprawozdanie z pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce za rok 1950*, 18.05.1951, k. 58–65.

⁵⁶ *Wystawa o Iwanie Wazowie*, „Stolica” z 19 listopada 1950, nr 46, s. 10; 100-lecie urodzin Iwana Wazowa, „Rzeczypospolita” z 19 listopada 1950, nr 305, s. 6.

⁵⁷ AAN. KSwP. sygn. 858, t. 17, *Ramowy plan pracy Komitetu Słowiańskiego w Polsce na rok 1953*, 1953, b.p.

⁵⁸ APW. Zarząd Miejski m.st. Warszawy. Wydział Społeczno-Polityczny. sygn. 550, t. 179, *Decyzja Urzędu Spraw Wewnętrznych Prezydium Rady Narodowej w m.st. Warszawa*, 18.06.1960, k. 1.